Sto naučení o dobrých mravoch z rozličných učiteľúv
Poznámky k spracovaniu latinských originálov v diele Hugolína Gavloviča Peťsto naučení o dobrých mravoch

Oľga Vaneková
Ústav slovenskej literatúry SAV, v. v. i.

One Hundred Precepts on Good Morals from Various Teachers
Notes on the Processing of Latin Originals in the Work of Hugolín Gavlovič Five Hundred Precepts on Good Morals
Litikon, 2026, Vol. 11, No. 1, pp. 37-50
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0007-9543-2381
DOI: https://doi.org/10.17846/litikon.2026.11.1.37-50

The paper analyses Hugolín Gavlovič's treatment of Latin sources in Peťsto naučení o dobrých mravoch, focusing on the section Sto naučení o dobrých mravoch. It shows that Gavlovič does not simply translate classical texts but creatively adapts them into Slovak verse, expanding their meaning and aligning them with a Christian moral framework. Classical authors (especially Ovid) are reinterpreted through baroque didactic aims, transforming aesthetic or secular motifs into universal ethical guidance for contemporary readers.

Keywords: Hugolín Gavlovič, Latin sources, moral didacticism, adaptation and translation, Baroque literature, intertextuality

Marta Keruľová vo svojich literárnohistorických prácach kontinuálne poukazuje na otázku tradície a intertextového nadväzovania v umeleckých textoch od najstarších čias po súčasnosť a na nevyhnutnosť sledovať pri interpretácii textov historický, filozofický i estetický dynamizmus literárnych epoch. „Autor nie je iba historickou osobnosťou s bibliografickými udalosťami, ale aj ten, kto buduje svoj text-posolstvo a vypracúva istý druh kódovanej správy, ktorá sa opiera o bohatstvo literárnej tradície. Vzťahy, ktoré vytvárajú literárny systém, sa netýkajú iba dešifrácie osi spájajúcej expedienta a recipienta. K týmto dvom smeruje celý komplex spojív medzi prameňmi, vzormi, kódmi, na ktoré sa explicitne alebo implicitne odvolávajú, či už v kontroverznej alebo afirmatívnej kontinuite“ (Keruľová, 2010, s. 7).

Príspevok je venovaný pre dejiny slovenskej literatúry mimoriadne významnému autorovi Hugolínovi Gavlovičovi (1712 – 1787) a jeho dielu *Peťsto naučení o dobrých mravoch* z roku 1782, konkrétne časti *Sto naučení o dobrých mravoch z rôznych autorov/učiteľov*. Gavlovičova zbierka veršovaných parafráz a adaptácií s mravoučným zameraním z diel antických (a novších) autorov ostala rovnako ako jeho najvýznamnejšie diela *Valaská škola mravúv stodola* (1755)

© 2026 Oľga Vaneková. Toto dielo je licencované pod licenciou Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

a *Škola kresťanská, s veršami zvázaná...* (1758) v rukopise (*Slovník slovenských spisovateľov*, 2005, s. 168 – 170).

Východiskom príspevku je metodologický odkaz M. Keruľovej, ktorá v kontexte staršej slovenskej literatúry zdôrazňuje dynamický vzťah medzi tradíciou a jej aktualizáciou. „Tradícia podľa doslovného zmyslu predstavuje celok toho, čo je prinesené, čo prešlo hranicou časov a čo je dané zvyklosťami. […] Zjednodušene by sme mohli povedať, že tradícia prichádza s ponukou, a ten, kto na tradíciu nadväzuje, musí poznať jej hodnotový systém a súčasne ho konfrontovať s vlastnou axiologickou stupnicou. […] Staršia literatúra o živote vypovedá zodpovedne a pravdivo, len iným jazykom, ako je ten náš. Systém medzitextových vzťahov, ktorý sa realizuje na princípe výberu a komunikácie, predstavuje dedičstvo minulosti" (Keruľová, 2009, s. 87 – 88). V tejto súvislosti možno konštatovať, že barokový autor nevníma antickú tradíciu ako uzavretú literárnu pamiatku, ale ako živý rezervoár etických noriem, ktoré je nevyhnutné recepčne adaptovať pre súvekého adresáta. Kultúrna tradícia v období baroka nepredstavuje len pasívne preberanie hotových modelov minulosti, ale ich aktívnu revitalizáciu, prostredníctvom ktorej autor prispôsobuje nadčasové etické normy aktuálnym duchovným a spoločenským potrebám súvekého adresáta.

V príspevku sa zameriame na spôsob, akým H. Gavlovič v zbierke *Peťsto naučení o dobrých mravoch*, presnejšie v časti *Sto naučení o dobrých mravoch z rozličných učitelúv* aktualizuje úryvky z textov antických, stredovekých a humanistických autorov – Ovidia, Propertia, Vergilia, Erazma Rotterdamského a i. Cieľom je na vybraných príkladoch demonštrovať a potvrdiť zistenia ďalších bádateľov, že Gavlovičova adaptácia nie je len mechanickým prekladom. Ide o vedomý interpretačný akt, kde sa antická estetika transformuje do barokovej kategórie mravnosti, čím napĺňa tézu o funkčnej aktualizácii tradície ako nástroja mravnej kultivácie človeka.

Rukopisne zachovaná bilingválna latinsko-slovenská učebnica *Peťsto naučení o dobrých mravoch* obsahuje prozaický predhovor v latinčine a 500 latinských mravoučných textov v originále a v slovenskom preklade. Latinské výroky, sentencie a verše sú vybraté prevažne z antických prameňov: Catonove mravné naučenia, Catonove mravoučné dvojveršia, 200 výrokov prevzatých z latinskej verzie diela gréckeho spisovateľa 4. storočia n. l. Ioannisa Stobaia, Sto naučení o dobrých mravoch z rôznych autorov, výroky Andrea Alciata a výroky O všetečnosti. Znalkyňa Gavlovičovho diela, literárna historička Gizela Gáfriková upozornila, že práve v prozaickom predhovore k svojej poslednej známej literárnej práci, „školskej mládeži" venovanej učebnici *Peťsto naučení o dobrých mravoch*, zhrnul H. Gavlovič najpodstatnejšie princípy svojej etickej koncepcie kresťanskej osobnosti a spoločenstva: „Svätý Pavol hovorí, aby sme na tomto svete žili striedmo, spravodlivo a zbožne (Tit. 2, 12). Zbožnosťou sme zaviazaní voči Bohu, striedmosťou voči sebe a spravodlivosťou voči blížnemu. Širšie ponímaná spravodlivosť sa vzťahuje aj na dobré mravy, ktoré sa majú prejavovať v každodennom styku, aby sme voči blížnym nepreukazovali nevraživosť, ale veľkodušnosť. Dobré mravy sú totiž ochranou dôstojnosti i cností a pomáhajú zachovávať vzájomný pokoj, ktorý je Bohu vzácny a ľuďom milý…" (Gáfriková, 2004a, s. 10 – 11). Ďalej H. Gavlovič v predslove píše: „Antika je totiž krásna; a ako tvojmu podnebiu lahodia sladké plody, hoci vyrástli z horkého koreňa, tak azda nájdeš zaľúbenie v dobrom ponaučení, aj keď je od pohanov, ktorí keď napísali také skvelé diela vedení len prirodzenosťou, iste by vytvorili mnoho ešte ušľachtilejších diel, keby boli kresťanmi" (cit. podľa Dekanová, 2004, s. 26). H. Gavlovič sa „vyzdvihnutím mravných a umeleckých

hodnôt antickej kultúry […] prihlásil k úsiliu humanistu Erazma Rotterdamského o jej kresťanskú interpretáciu" (Gáfriková, 2004a, s. 24).

Catonove dvojveršia (*Disticha moralia libri IV*), Stobaiove *Sententiae* a výber z antických, stredovekých a humanistických autorov, z ktorých H. Gavlovič učebnicu zostavil, boli súčasťou dobovej školskej lektúry. Catonove *Disticha* aj Stobaiove *Sententiae* sa stali „rozlične upravovaným učebnicovým textom. Do svojich učebníc latinskej gramatiky ich zaradil aj známy jezuitský učenec E. Alvarez. Gavlovičovým prameňom bolo pravdepodobne bratislavské (Landererovo) vydanie jednej z týchto učebníc z roku 1773" (Gáfriková, 2004c, s. 281). Catonove dvojveršia a ich pretlmočenie H. Gavlovičom dôkladne analyzoval klasický filológ profesor Miloslav Okál (*Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*, 1989, s. 123 – 134), Stobaiovým naučeniam a celej učebnici *Peťsto naučení* predovšetkým vo vzťahu k *Valaskej škole* a identifikovaniu predlohy Gavlovičovho textu (vydanie učebnice *Principia seu rudimenta grammatices, ex Institutionibus Emmanuelis Alvari*) sa venoval Gerald J. Sabo (*Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*, 1989, s. 138 – 143). Alexandra Dekanová sa vo svojom výskume zamerala na najrozsiahlejšiu súčasť v rukopise zachovanej učebnice – oddiel 200 Stobaiových výrokov. Na základe analýzy vybraných sentencií konštatovala, že „Gavlovičova slovenská interpretácia Stobaiových latinských sentencií je jednoznačne originálna. Skôr ako o preklade možno tu hovoriť o *tvorivom pretlmočení obsahu*. Všetky charakteristické črty, ktoré slovenskú verziu odlišujú od predlohy (rozvinutie, prídavky, mierne spestrenie slovnej zásoby a v neposlednom rade aj zvolená forma, totiž rýmované verše), zmenili charakter originálu. Pre Stobaiove výroky je charakteristické stručné až elipsovité vyjadrenie múdrosti […] Gavlovič ju svojimi tvorivými postupmi transformuje na zreteľne vyjadrenú myšlienku, dovedenú do logického záveru s poučením, s oslovením čitateľa a s priamymi výzvami, aby sa podľa poučenia správal" (Dekanová, 2004, s. 40). Analyzované dielo je podľa A. Dekanovej zároveň dôkazom, že „Gavlovič, ktorý stojí pevne na pozícii kresťanskej viery, sa antiky nielenže nebojí, ale nemá strach ani z jej obdivu a obhajovania" (s. 34).

Tlačou je dielo *Peťsto naučení o dobrých mravoch* sprístupnené prostredníctvom ukážok v komentovanom výbere G. Gáfrikovej *Naučenia o dobrých mravoch* z roku 1987 a časť rukopisu v slovenskej verzii (približne 100 sentencií, z toho 19 z časti *Sto naučení*) vyšla opäť zásluhou G. Gáfrikovej v roku 2004 v edícii Gavlovičovho diela s názvom *O dobrých mravoch* (Gavlovič, 2004, s. 255 – 257).

V nadväznosti na zistenia A. Dekanovej a výzvu G. Gáfrikovej, že „presná bibliografická identifikácia východiskových textov Gavlovičovho výberu z antických, stredovekých a humanistických autorov slovenský literárnohistorický výskum, resp. klasickú filológiu ešte len čaká" (Gáfriková, 2004c, s. 281 – 282), by sme sa v príspevku chceli venovať analýze časti Gavlovičovej zbierky, označenej názvom *Sto naučení o dobrých mravoch z rôznych autorov*, ktorá sa v rukopise nachádza na stranách 94 – 113. Naučenia s názvom *Centum Doctrinae de moribus bonis ex diversis authoribus/Sto naučení o dobrych mravoch z rozličnych učitelúv* sú uvedené zrkadlovo v bilingválnej verzii, v latinskom origináli a pretlmočení do domáceho/vernakulárneho jazyka. Zoznam autorov a diel, z ktorých H. Gavlovič čerpal, je pomerne obsiahly, ide, samozrejme, predovšetkým o tzv. „školských" autorov, ktorých diela boli súčasťou lektúry na školách rôznych stupňov a znalosť ich diela bola predpokladom ovládania latinského jazyka. Najviac citátov (53) pochádza z diela rímskeho básnika Ovidia (43 p. n. l. – 17 n. l.), výber diel je ale rôznorodý a v niektorých prípadoch pri príručke mravnej výchovy možno trochu prekvapivý: množstvo

citátov totiž pochádza napr. z diela *Ars amatoria* (Umenie milovať). Ďalej sú použité citáty z *Metamorfóz*, *Listov z Pontu* a ďalších Ovidiových diel, Horatius je zastúpený ôsmimi citátmi, Vergilius dvomi, Plautus štyrmi. Z ďalších antických autorov sú zastúpení: Seneca, Martialis, Plinius, Propertius Ausonius a i.

Pri analýze Gavlovičovho diela *Peťsto naučení o dobrých mravoch*, konkrétne jeho časti *Sto naučení o dobrých mravoch z rozličných učitelúv* pracujeme s digitalizovanou verziou rukopisu, dnes uloženou v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice pod signatúrou snkB 89a. V príspevku prepisujeme latinský text bez označenia dĺžok, uvádzame Gavlovičovo označenie prameňa a pridávame presné určenie pôvodu východiskového textu. Pri prepise Gavlovičových prekladov do domáceho jazyka postupujeme podľa zásad, ktoré pri edíciách Gavlovičových textov uplatnila G. Gáfriková (porov. 2004b, s. 286 – 290). Pri každom naučení uvádzame aj vlastný doslovný prozaický preklad latinského textu ako východisko uvažovania o Gavlovičovom prístupe k latinským originálom.

Viac ako polovicu sentencií v časti *Sto naučení o dobrých mravoch…* predstavujú citáty z Ovidia, celkovo ide 53 naučení. Väčšina citácií z Ovidia pochádza z jeho diela *Ars amatoria*, čo môže pôsobiť pri učebnici mravnej výchovy trochu nenáležite, pretože pôvodným zámerom Ovidia v tomto diele, ako naznačuje jeho názov, boli rady a návody, ako si získať a udržať milovanú osobu (porov. Conte, 2003, s. 318 – 324). Zbierka *Ars amatoria* má tri knihy, prvé dve sú určené pre mužov a tretia pre ženy, H. Gavlovič vybral citáty zo všetkých troch kníh. Z tohto diela prebral do svojej učebnice cca 20 citátov, konkrétne ide o naučenia č. 1 – 15, 17, 84, 89, 94, 95.

Úvodné naučenia (1 – 5) v časti *Sto naučení o dobrých mravoch…* venuje H. Gavlovič radám o udržiavaní telesnej hygieny, fyzického vzhľadu, upozorňuje recipienta, že je potrebné mať čisté telo, čistý odev, čisté zuby, nechty, ústa a neukazovať zuby pri smiechu. Ako prameň týchto rád uvádza H. Gavlovič Ovidia a jeho dielo *Ars amatoria*.

Naučenie č. 1:

Munditiae placeant: fuscentur corpora Campo, Ars amatoria I, v. 513 – 514
sit bene conveniens et sine labe toga.

Preklad: Nech sa ti páči čistota/Maj rád čistotu: nech je telo opálené z (Martovho) poľa, nech ti tóga dobre sedí a je čistá, bez škvŕn.

Gavlovičov preklad:
Čistota ku mravúm sluší: drž čisté košele,
slušný odev ani na nem nenechaj machule.

H. Gavlovič v preklade vynechal radu byť opálený z pohybu na Martovom poli (pri zápasení a telesnom cvičení) a tógu nahradil košeľou, aktualizoval tak zmenou lexiky Ovidiovu radu pre potreby domáceho recipienta.

Naučenie č. 2:

Quid si praecipiam, ne fuscet inertia dentes, Ars amatoria III, v. 197 – 198
oraque suscepta mane laventur aqua

Preklad: Ak mám poradiť, aby pre lenivosť nesčerneli zuby, treba ráno umyť ústa vodou.

Gavlovičov preklad:
Pre lenivosť černé zuby nemej na tvú škodu,
umývaj ústa i zuby ráno s čistú vodu.

H. Gavlovič dáva recipientovi praktické rady o osobnej hygiene, vychádza z diela *Ars amatoria* písaného s intenciou získať a udržať si náklonnosť milovanej osoby, ale v Gavlovičovom aktualizovaní sa tieto rady stávajú všeobecne užitočnými návodmi na dodržiavanie hygieny a telesnej čistoty.

Naučenie č. 3:
Et nihil emineat et sint sine sordibis ungues, Ars amatoria I, v. 519 – 520
inque cava nullus stet tibi nares pilus

Preklad: A nech nič netrčí/nevyčnieva a nechty sú bez špiny/nech nechty nie sú dlhé a špinavé, a v nosnej dierke nech ti nestojí/neostane/netrčí žiadny chlp.

Gavlovičov preklad:
Obstrihuj blatnavé nechty: to čiň po wše časy,
ani nenos vyrostnuté z tvého nosa vlasy.

Naučenie č. 3 pomerne naturalisticky podáva veľmi konkrétne rady pre zachovanie fyzického vzhľadu ohľadom nechtov a (dokonca) chlpov v nose. Aj Ovidius je miestami veľmi konkrétny až naturalistický. U H. Gavloviča sa objavuje motív času, uvedenú radu je treba zachovávať po všetky časy, stále, nielen pri špeciálnych situáciách, substantívum sordes (nečistota, špina) nahradil H. Gavlovič adjektívom blatnavý/zablatený, čo aktualizuje a konkretizuje pôvod špinavých nechtov u domáceho recipienta (blato).

Naučenie č. 4:
Nec male odorati sit tristis anhelitus oris, Ars amatoria I, v. 521 – 522
ne laedat nares virque, paterque gregis.

Preklad: Nech nie je/nech nemáš nepríjemný dych zo zle páchnucich úst, nech muž nozdry/nos nedráždi/neškodí ako/a otec/vodca stáda.

Gavlovičov preklad:
Vymývaj si často ústa, aby nesmrdeli,
by te pro smrad lidé štrafať príčinu nemeli.

H. Gavlovič trochu posúva význam latinského originálu – v 2. osobe singuláru znovu pripomína v podobe imperatívu nutnosť umývať si ústa, aby sa z nich nešíril zápach, ktorý môže byť príčinou štrafania/trestania/odsudzovania zo strany ľudí. U H. Gavloviča chýba Ovidiov obraz

vodcu/otca stáda, čo by mohol byť baran alebo cap, zvieratá, ktoré naozaj zapáchajú, ku ktorým muža s nepríjemným pachom prirovnal Ovidius.

Naučenie č. 5:
Sint modici risus, parvaeque utrinque lacunae, et summos dentes ima labella tegant — Ars amatoria III, v. 283 – 284

Preklad: Smiech nech je mierny, a malé jamky na obidvoch lícach/stranách tváre, a horné zuby nech zakrýva spodná pera.

Gavlovičov preklad:
Když se smeješ, nevykrikuj jak valaské trúby,
v smíchu mravném vždy zadržuj za pyskami zuby.
Kdo z velikým krikem často smíchy své vyvádza,
a zuby své vyškeruje, k potupe prichádza.

V naučení č. 5 H. Gavlovič prechádza od rád o udržiavaní čistoty a vhodného fyzického vzhľadu k radám o správnom správaní a chovaní. V preklade do domáceho jazyka rozšíril Ovidiovo dvojveršie na štyri verše. V prvom dvojverší sa obracia na recipienta priamo, v 2. osobe singuláru a napomína ho, aby pri smiechu nekričal, nevhodný, príliš hlasný krik pri smiechu prirovnáva k valaským/pastierskym trúbam, do prekladu pridáva typický obraz z domáceho prostredia, známy recipientom svojho textu. Valaská trúba je hlasná, drsná a počuť ju široko ďaleko. Pre H. Gavloviča je hlučný smiech spojený s krikom prejavom neslušnosti, namiesto Ovidiovej rady ohľadom estetického vzhľadu (aby bol človek pri miernom smiechu pekný) však používa argument mravnosti. Zakryť zuby pri smiechu perami treba urobiť preto, aby bol smiech mravný. V druhom dvojverší H. Gavlovič opisuje dôsledky hlasného smiechu s krikom: kto sa často nahlas a s krikom smeje, robí opak rady o miernom smiechu a vyškiera pri tom zuby, vystavuje sa verejnej potupe, hanbe. Kým Ovidius hovorí o strate pôvabu, H. Gavlovič hovorí o potupe (verejnej hanbe). Celkovo antické rady zosúladil s kresťanskou morálkou, konkrétne rady o udržiavaní čistoty tela nie sú samoúčelné a určené na prezentovanie krásneho, fyzicky pekného zovňajšku, ale čisté telo slúži ako obal pre čistú, mravnú dušu.

Aj ďalšie naučenia sú prevzaté z Ovidiovho diela *Ars amatoria* a sú zamerané na správanie pri jedle a pití: jesť slušne prstami, jesť striedmo, nešpárať sa v zuboch (6 – 8); a na negatívne fyzické následky nadmerného pitia vína, ako aj na nevhodné prejavy opilstva v podobe žiadostivosti, hnevu, bitiek, rúhania, kriku (9 – 15).

Zatiaľ čo Ovidius vo svojom diele *Ars amatoria* dáva mladým mužom (I. a II. kniha) a ženám (III. kniha) rady s cieľom dosiahnuť a udržať si náklonnosť milovanej osoby, H. Gavlovič tieto rady dáva mladým ľuďom/mužom pre život všeobecne, nie na získanie lásky ženy.

Vzhľadom na skutočnosť, že H. Gavlovič koncipoval učebnicu mravnej výchovy pre mládež, je zaujímavé sledovať, ako využil citáty z tvorby autora rímskej ľúbostnej elégie Propertia (49 p. n. l. – 16 n. l.). V rukopise sa nachádzajú dve naučenia, pri ktorých je ako prameň označený Propertius:

Naučenie č. 54:
Vino forma perit, vino corrumpitur aetas, Propert. II elegia ultima, v. 33 – 34
vino saepe suum nescit amica virum.

Preklad do slovenčiny: Vínom umiera/zaniká krása, vínom sa ničí mladosť/život/vek, vinou vína milenka často nepoznáva svojho muža.

Gavlovičov preklad:
Kdo zbytečne víno pije, krásu i vek tratí,
A opilá žena neví manžela poznati.

Gavlovičov preklad posúva pôvodný text k väčšej názornosti a konkrétnosti, v latinskom origináli nie je sloveso piť, nie je zdôraznená aktivita/činnosť pitia, ale všeobecne je formulovaný dôsledok pôsobenia vína na krásu a život (človeka), v druhom verši sa posúva všeobecné konštatovanie o účinkoch vína na jeho negatívne pôsobenie vo vzťahu milenky a jej muža, keď v dôsledku (nadmerného) požitia vína milenka nepoznáva svojho muža.

H. Gavlovič už v prvom verši použije sloveso piť, v 3. osobe singuláru v zovšeobecňujúcom, gnómickom konštatovaní, (každý) *kto pije* a doplní adverbium zbytečne, ktoré v origináli vôbec nenájdeme. A milenka/priateľka z latinského originálu sa v slovenskom preklade mení na manželku.

Naučenie č. 65:
Multum in amore fides, multum constantia prodest. Propertius 1, 26.

Je to citát z druhej knihy Propertiových elégií, elégia označená č. 26 b, v. 7 – 8, druhý verš elegického disticha u Propertia znie: qui dare multa potest, multa et amare potest.

Preklad: V láske veľmi prospieva vernosť, veľmi aj stálosť, (kto môže veľa dať, môže aj veľa milovať).

Gavlovičov preklad:
Slovo držet, čo prislíbiš, i vernost v stálosti,
mnoho osoží u lidí k dostáni milosti.

H. Gavlovič rozšíril jednoveršový citát (len hexameter z elegického disticha) na 14-slabičné rýmované dvojveršie. Propertiov pentameter so slovesom *amare* – milovať nahradil vlastným veršom. Propertius pozitívne mravné charakterové vlastnosti *fides*/vernosť a *constantia*/stálosť, pevnosť označoval za dôležité pre lásku, ľúbostný vzťah, básnicky to vyjadril všeobecne platným konštatovaním: V láske veľmi prospieva vernosť, veľmi aj stálosť. H. Gavlovič vo svojom preklade so zámerom nadviazať kontakt s recipientom, vztiahnuť poučenie priamo na čitateľa mení všeobecnú formuláciu a oslovuje recipienta v 2. osobe singuláru: dodržať slovo, čo prisľúbiš. V prvom verši ponúkol H. Gavlovič čitateľovi konkrétnu predstavu vernosti, dodržanie slova, ktoré prisľúbiš, pričom takáto formulácia nemá priamu oporu vo východiskovom Propertiovom texte, kvôli názornosti poučenia použil H. Gavlovič konkrétnu situáciu

zachovania vernosti pri slovne potvrdenom sľube. Druhá časť poučenia je formulovaná ako všeobecné konštatovanie, platné nielen pre recipienta, ale pre všetkých ľudí, ak zachovávajú vernosť a stálosť, môžu dosiahnuť milosť. Propertius má výrazy vernosť a stálosť (figúra hendiadys), H. Gavlovič to prepracoval do spojenia vernosť v stálosti. Slovo *amor* v latinčine znamená najčastejšie lásku ako milostný, ľúbostný cit, vzťah medzi ľuďmi, Propertius bol autorom ľúbostných elégií, takže slovo *amor* je v jeho básňach vnímané naozaj predovšetkým v tomto zmysle. H. Gavlovič použil slovo milost/milosť. Podľa historického slovníka slovenského jazyka má toto slovo viac významov: 1. láska, ľúbosť; 2. priazeň, obľuba; 3. náboženský význam milosť Božia. Predpokladáme, že H. Gavlovič použitím slova milosť vo svojom preklade veľmi premyslene zachoval aj pôvodný význam slova *amor* ako lásky, ľúbostného citu, ale zároveň rozšíril význam citátu z Propertia na poučenie o potrebe zachovávať vernosť a stálosť vo všetkých sférach života, na získanie/dosiahnutie milosti v širokom zmysle tohto slova.

Na tému poučenia o dodržaní vernosti, daného slova, sľubu nadväzuje H. Gavlovič aj v ďalšom naučení:

Naučenie č. 66:
Non bove mactato caelestia numina gaudent, Ovid. Epist. 18.
sed, quae praestanda est et sine teste, fide.

Ide o citát z Ovidiovho diela *Heroides* (Listy heroín), konkrétne o list, ktorý písal Acontius Cydippe, č. 20, v. 181 – 182.

Preklad: Nebeské božstvá sa netešia tak veľmi z obetovaného vola ako z vernosti, ktorú treba preukazovať/zachovávať aj bez svedkov.

Gavlovičov preklad:
Neni je tak bohúm milý vúl daný k obeti,
jako ten, kdo neco slíbil, slovo ví držeti.

Prvý verš je doslovný preklad latinského originálu, v druhom verši sa u H. Gavloviča opäť ako v naučení 65 objavuje dodržanie vernosti potvrdenej sľubom/slovom, v zmysle treba dodržiavať dané slovo/sľub, H. Gavlovič prekladá latinské slovo *fides* (ktoré má množstvo významov) ako sľub/dané slovo. Motív dodržania sľubu bez prítomnosti svedkov (*sine teste*) z latinského originálu sa do Gavlovičovho prekladu nedostal. Citát s intenciou poučenia o potrebe dodržiavania sľubu nie je z listu Acontia Cydippe vybraný náhodne, zápletka mýtu spočíva v tom, že Cydippe, hoci sľub dala nevedomky, musela ho následne dodržať (porov. Zamarovský, 2002, s. 247).

Tematický minicelok venovaný dodržiavaniu sľubu, daného slova, vernosti uzatvára nasledujúce naučenie:

Naučenie č. 67:
Verba ligant homines, animalia caetera funes. Adag.

Preklad: Slová zaväzujú/viažu ľudí, ostatné živočíchy povrazy/laná.

Ako prameň uvádza H. Gavlovič dielo *Adagia*, zbierku gréckych a latinských prísloví spracovaných Erazmom Rotterdamským, bez bližšieho špecifikovania miesta výskytu. Citát je známy aj vo verzii: Verba ligant homines, taurorum cornua funes.

Gavlovičov preklad:
Slova lidi zavazují, a štranky hovadá,
Cos prislíbil, drž své slovo: tak statečnost žádá.

Z jednoriadkovej/jednoveršovej sentencie vytvoril H. Gavlovič 14-slabičné rýmované dvojveršie, v prvom verši prekladá sentenciu doslovne: slová zaväzujú ľudí, zvieratá povrazy, druhý verš je celý Gavlovičov výtvor, príkaz, návod, rada, ako sa treba správať, ktorý vyplýva z konštatovania v prvom verši – rada je formulovaná opäť v 2. osobe singuláru, oslovenie recipienta, priama výzva čitateľovi: dodrž svoj sľub, tak sa má zachovať statočný, mravný človek.

Ako vidno z predchádzajúceho príkladu, H. Gavlovič čerpal okrem priamych citátov z diel antických autorov aj z dobových zbierok citátov a sentencií antických autorov spracovaných v dielach súvekých mysliteľov, odvoláva sa napríklad na Erazma Rotterdamského, k nemu sa priamo prihlásil aj v úvode k učebnici, ako sme uviedli vyššie, a použil citáty z jeho diela *Adagia*.

Naučenie č. 26:
Non eat ad mola, nolens videre farinam. Adag.

Preklad: Nech nejde/nechodí do mlyna, kto nechce vidieť múku.

Gavlovičov preklad:
Nech nejide do mlyna, kdo nechce videt múky,
I ty k zlej príležitosti neoddávaj ruky.

Ide o variant citátu *Qui vitat molam, vitat farinam* zo zbierky *Adagia* Erazma Rotterdamského (Adagia, III, 3, 59). H. Gavlovič rozšíril jednoriadkovú/jednoveršovú sentenciu na 14-slabičné rýmované dvojveršie, kde v prvom verši vlastne doslovne preložil latinský originál, v druhom verši oslovil recipienta v 2. osobe singuláru a dal mu radu s využitím gramatickej formy imperatívu, aby sa nezapojil do zlej/mravne zlej/hriešnej veci/príležitosti, aby sa vyhol zlej/nevhodnej situácii/činu.

Naučenie č. 64:
Festina lente, serena mente et sine dente. Adag.

Preklad: Ponáhľaj sa pomaly, (konaj) s jasnou mysľou a bez hryzenia/posmechu.

Gavlovičov preklad:
Nebuď v prácach tvých náhlivý: neb spešné činení
v hneve a v nerozumnosti, bez chyby je neni.

Jednoriadkovú, pregnantne a stroho formulovanú sentenciu zo zbierky *Adagia* (Adagia II, 1, 1) so slovesom v tvare imperatívu 2. osoby singuláru spracoval H. Gavlovič v preklade na 14-slabičné rýmované dvojveršie. Latinský originál prvej časti sentencie – ponáhľaj sa pomaly (paradox, oxymoron), prepracoval s použitím opozít, miesto adverbia pomaly použil adjektívum náhlivý a záporný imperatív slovesa byť, nebuď náhlivý – neponáhľaj sa, doplnil slovo práca, čo sa v origináli vôbec nenachádza, ale dodáva naučeniu konkrétnu predstavu činnosti. Spojenie *serena mente* – s jasnou mysľou, v zmysle maj jasnú myseľ/konaj s jasnou mysľou, pretlmočil H. Gavlovič rozšíreným vysvetlením opozít k jasnej mysli, čiže (nejasná) myseľ v hneve a nerozumnosti plodí/spôsobuje chyby. H. Gavlovič podáva vysvetlenie dôsledku, keď človek nemá jasnú myseľ, koná (rýchlo) s hnevom a nerozumne a výsledkom sú chyby. V Gavlovičovom preklade sa stratila časť pôvodnej latinskej sentencie *sine dente*, ktorá môže byť preložená viacerými spôsobmi, ale pravdepodobný zmysel je, že treba konať bez zuba, bez hryzenia, bez výsmechu, bez urážania.

Naučenie č. 17:

Forma bonum fragile est, quantumque accedit ad annos, fit minor, spaciis carpitur ipsa suis. — Ovid. 2. Art., Adag. Com.

Ide o citát z Ovidiovho diela *Ars amatoria*, II. kniha, v. 113 – 114, H. Gavlovič označuje len knihu a ako doplnenie prameňa označenie Adag. Com. Erazmus Rotterdamský pridal k tomuto citátu z Ovidia komentár (*Adagia* III, 5, 96).

Preklad: Krása je krehký majetok/bohatstvo, a ako pribúdajú roky, zmenšuje sa a ničí/oslabuje sa sama vlastným trvaním/plynutím času.

Gavlovičov preklad:
Krása v tvári krehký statek, čím víc k rokúm jide,
Zmenšuje se a svým časem k ničemnosti prinde.

Substantívum *forma* preložil H. Gavlovič spojením krása v tvári, čím naučenie podáva predstavu krásy ako krásy fyzickej, zároveň naznačuje jej nestálosť, krehkosť, pominuteľnosť. Krása sa pribúdajúcimi rokmi sama ničí/stráca/rozpadáva plynutím času. Na rozdiel od originálu pridáva H. Gavlovič aj substantívum ničemnost s pravdepodobným významom zánik/koniec/rozpad/zmar, čo v origináli priamo artikulované nenájdeme, tam sa krása ničí, oslabuje, ale H. Gavlovič pripomína pominuteľnosť krásy a jej definitívny zánik. Dvojveršie demonštruje prítomnosť princípu *memento mori* v Gavlovičovej tvorbe. Autor v ňom prostredníctvom motívu pominuteľnosti telesnej krásy napĺňa barokový didaktický zámer – pripomína recipientovi ľudskú konečnosť a orientuje jeho pozornosť od pominuteľných vecí k trvalým duchovným hodnotám.

Naučenie č. 63:

Feliciter sapit, qui alieno periculo sapit. — Plautus
Felix quem faciunt aliena pericula cautum. — Adag.

Preklad: Šťastne zmúdrie ten, kto sa poučí/zmúdrie z nebezpečenstva/chyby/pohromy/nešťastia druhého (Plautus); Šťastný je ten, koho urobia opatrným/ostražitým nešťastia/nebezpečenstvo cudzích/druhých (Adagia).

Gavlovičov preklad:
Teho jiste šťaslivého múžeme menovat,
kdo se z cudzého neščestí ví zlého varovat.

V tomto naučení použil H. Gavlovič dve sentencie s totožným významom, jedna je citátom pripisovaným rímskemu dramatikovi Plautovi, druhá pochádza zo zbierky antických sentencií *Adagia*, spracovaných Erazmom Rotterdamským (Adagia I, 7, 24). Poučiť sa z chýb/nešťastia iného naučí človeka, ako sa vyvarovať zlého. H. Gavlovič latinské *periculum* – skúška, nebezpečenstvo, záhuba, skaza, pohroma – preložil ako niečo zlé, pred čím sa ale dá ochrániť, ak človek dokáže porozumieť, poučiť sa zo situácie, keď sa niečo zlé (široký význam slova) stalo niekomu inému.

V časti *Sto naučení o dobrých mravoch…* z diela *Peťsto naučení o dobrých mravoch* možno identifikovať viaceré tematické okruhy, ale sentencie s rovnakým motívom či témou nie sú vždy usporiadané na jednom mieste, k rovnakej téme sa H. Gavlovič opakovane vracia, vždy s trochu iným akcentom preberá rovnakú tému: starostlivosť o čistotu tela a odevu, pitie vína, opilstvo, jeho následky a rady, ako sa problémom s pitím vyhnúť, bohatstvo a chudoba, hlad, krása a jej pominuteľnosť, poučiť sa zo skúseností iných, vystríhať sa žiadostivosti, záhaľka, smilstvo, všetečnosť, ohováranie, klamstvo, klebety, cnosť u žien, možnosť nápravy zlého správania, potlačiť zlo v zárodku, neodkladať polepšenie, neškodiť skutkom ani slovom, memento mori, bezbožnosť, hnev, závisť, lenivosť, učiť sa cnosti a i.

V rámci tematických okruhov možno identifikovať sentencie reflektujúce sedem hlavných hriechov: pýcha, lakomstvo, smilstvo, závisť, obžerstvo, hnev, lenivosť, a sedem cností, ktoré ich vyvažujú: pokora, štedrosť, mravná čistota/zdržanlivosť, cudnosť, prajnosť/láska, striedmosť, trpezlivosť/dobrota, horlivosť/pracovitosť/činorodosť. Ponaučenia nie sú rozčlenené podľa hriechov a cností, ale H. Gavlovič sa k nim opakovane vracia, akcentujúc vždy čiastočne odlišný aspekt hriechov a cností. Niektoré sentencie v prvom verši obrazne opisujú jav, kde sa prejavuje pôsobenie niektorého z hriechov, v druhom verši ponúka autor radu, ako sa hriechu vyhnúť a poukazuje na potrebu cnosti, ktorá daný hriech vyvažuje.

V zbierke *Sto naučení o dobrých mravoch…* sa nachádzajú aj (doteraz) všeobecne známe sentencie, napr.:

Naučenie č. 25:
Audaces fortuna iuvat. Virg. Aene. 10

Preklad: Odvážnym šťastie praje.

Gavlovičov preklad:
Nekdy sice napomáha Fortuna smelého,
a nekdy ho zanecháva a smeje se z neho.

Ukážka Gavlovičovho umenia, tvorivého prístupu k antickým vzorom, kde relativizuje všeobecne známy citát *Audentis Fortuna iuvat* z Vergiliovho eposu *Aeneida* (Aeneis X, v. 284) s optimistickým ladením o úspechu odvážnych ľudí a jednoveršový citát rozvíja do prípustkového súvetia s významom, že hoci niekedy Fortuna/Šťastena odvážnych podporuje, pomáha im, niekedy ich môže opustiť a vysmieva sa im. Šťastena je vrtkavá, nestála, nedá sa na ňu spoliehať v každej situácii a bezhlavo, odvážne sa vrhať do každej aktivity. H. Gavlovič aktualizoval všeobecne známy citát o odvahe spojenej so šťastím s didaktickou intenciou poukázať na potrebu prejaviť pokoru a nespoliehať sa bez uváženia len na šťastie.

Do svojej zbierky zaradil aj citát pripisovaný gréckemu autorovi Diogenovi, ktorý sa stal známym vďaka niektorej z dobových zbierok sentencií alebo učebníc:

Naučenie č. 68:
Quidquid agis, prudenter agas, et respice finem. Diogenes

Preklad: Čokoľvek robíš, rob múdro, a mysli na koniec, výsledok.

Gavlovičov preklad:
Čo chceš činiť, to múdre čiň, na konec pamatuj,
jak zlý konec máš v činení, daremný koncept tvúj.

Jednoriadkovú sentenciu rozvinul H. Gavlovič do dvojveršia, kde prvý verš takmer doslovne prekladá latinský originál, autor len pridal modálne sloveso chcieť (možno v zmysle mať v úmysle) oproti indikatívu slovesa robíš v latinskom origináli, druhý verš vysvetľuje, že ak je výsledok úsilia, činnosti, aktivity zlý, hriešny, nemravný, aj koncept, plán, nápad stráca akúkoľvek hodnotu. Nestačí mať dobrý nápad, plán, treba ho s rozvahou naplniť a doviesť do dobrého (mravne dobrého) konca. Spojenie *respice finem* akcentuje na jednej strane pragmatickú rozvážnosť a predvídateľnosť dôsledkov ľudského konania, v barokovom diskurze však dochádza k jeho sémantickému posunu. V Gavlovičovom chápaní príslušníka františkánskej rehole, berúc do úvahy didaktickú intenciu jeho diela určeného mravnému vzdelávaniu mládeže, možno termín *finis* (koniec) interpretovať aj eschatologicky – ako koniec ľudského života. Pravidlo o potrebe myslieť pri akejkoľvek činnosti na jej (dobrý) výsledok nadobúda aj všeobecne platný mravný apel na potrebu myslieť neustále na (dobrý) koniec života a podriadiť mu všetko svoje konanie, H. Gavlovič tak znovu uplatňuje barokové chápanie princípu *memento mori*.

Na záver výberu citátov z Gavlovičovho diela *Sto naučení a dobrých mravoch*… sa vraciame k najcitovanejšiemu autorovi Ovidiovi. Okrem diela *Ars amatoria* čerpá H. Gavlovič aj z iných jeho diel, napr. *Listy z Pontu* (*Epistulae ex Ponto*) sú zdrojom 5 naučení (28, 29, 30, 59, 76).

Naučenie č. 76:
Omnia sunt hominum tenui pendentia filo, Ovid. 4 de Ponto
et subito casu, quae valuere ruunt.

Preklad: Všetko ľudské visí na tenkej niti/vlákne a náhlym pádom sa rúca, čo bolo mocné/silné.

Gavlovičov preklad:
Veci lidské sú nestálé, visá z tenkej niti,
musá z náhlého prípadku na vniveč prijíti.
Čo dnes vidíš v svej stálosti, zítra ho již neni,
a po chvíli nenalezneš z neho i znamení.

Ovidiove verše (Ovidius, Ex Ponto 4, 3, v. 35 – 36) o krehkosti, nestálosti ľudských vecí a neustále prítomnej hrozbe, nebezpečenstve straty toho, čo človek považoval za mocné, pevné, silné, preformuloval H. Gavlovič do 4 veršov. Prvé dvojveršie podáva takmer presný preklad východiskového citátu, len H. Gavlovič použil modálne sloveso musieť (v latinskom origináli sa nenachádza) na vyjadrenie nevyhnutného zániku ľudských vecí pri náhlej/neočakávanej udalosti. Druhé dvojveršie rozvíja rovnakú myšlienku o pominuteľnosti vecí, ale H. Gavlovič sa obracia na recipienta v 2. osobe singuláru s naliehavým upozornením na nestálosť vecí a neočakávanú zmenu, ktorá môže nastať zo dňa na deň, čo je dnes stále, zajtra už nie je a neostane po tom ani stopa. Naučenie č. 76 je variáciou myšlienky *memento mori*, pripomenutie pominuteľnosti ľudských vecí nabáda recipienta nespoliehať sa na pozemské veci, ktoré nevydržia a zrútia sa v okamihu.

Naučenie č. 100:
Discite virtutem iuvenes: nam sola beatos,
nos facit et dirae non timet arma necis.

Preklad: Mladíci, učte sa cnosti, lebo len ona nás robí blaženými/požehnanými/svätými, a nebojí sa zbraní hroznej/krutej smrti.

Gavlovičov preklad:
Učte se mládenci cnosti: cnost v svatosti stojí,
Ona činí svatých lidí, smrti se nebojí.

Prameňom záverečného naučenia *Virtus immortalis* (Nesmrteľná cnosť) je dielo Panfila Sassa, konkrétne ide o citát z jeho zbierky epigramov (Epigrammaton libri II, 11, v. 1 – 2). Gavlovičovo naučenie nabáda mladíkov učiť sa cnosti, ktorá jediná je zárukou svätého/mravného života a v súlade s kresťanským učením dodržiavanie cností prekoná aj fyzickú smrť a zaručí cnostnému človeku večný život.

Na základe analýzy vybraných naučení z časti *Sto naučení o dobrých mravoch…* z Gavlovičovej zbierky *Peťsto naučení o dobrých mravoch* možno potvrdiť zistenia G. Gáfrikovej: „Gavlovičov spôsob prekladania latinských originálov je nielen ukážkou jeho dobrej znalosti latinčiny, ale i jeho osobitej slovesnej kultúry a myšlienkovej invencie. Vo všetkých prekladoch […] používa svoj ‚štandardný' štrnásťslabičný sylabický verš združený do rýmovaných dvojverší, ktorý uplatnil aj v *Školách*. Pre jeho postup je príznačná predovšetkým amplifikácia, t. j. rozširovanie výpovede na úrovni významu i témy s neraz výrazným rozšírením rozsahu […] pri rozširovaní výpovede originálu využíva paralelné priraďovanie analogických príkladov, dopĺňanie významu o kresťanský rozmer a pod." (Gáfriková, 2004a, s. 24 – 25). G. Gáfriková poukázala aj na miesto tejto učebnice v Gavlovičovej tvorbe: „Význam učebnice *Peťsto naučení o dobrých mravoch* treba vidieť aj v okolnosti, že spätne osvetľuje Gavlovičove rétorické postupy v jeho básnických

skladbách, osobitne vo *Valaskej škole*, kde dokázateľne využil podnety z Catona, Stobaia, Ovidia i z ďalších antických básnikov. Predovšetkým nás však musí zaujať autorova ambícia poskytnúť slovenskej mládeži výroky ‚učiteľov etiky' v jej rodnom jazyku" (s. 25).

Gavlovičova zbierka *Peťsto naučení o dobrých mravoch* je jedinečnou literárnou a kultúrnou pamiatkou našich dejín, hľadanie jej nadväznosti na diela predchádzajúcej literárnej tradície je jednou z ciest spoznávania jej neoceniteľnej hodnoty.

LITERATÚRA

CONTE, Gian Biaggio. 2003. *Dějiny římské literatury*. Praha: KLP, 2003. ISBN 80-85917-87-4.

DEKANOVÁ, Alexandra. 2004. Gavlovičove tvorivé postupy pri tlmočení latinských predlôh v učebnici Peťsto naučení o dobrých mravoch. In: GÁFRIKOVÁ, Gizela (ed.). *Literárne dielo Hugolína Gavloviča (1712 – 1787) v súradniciach dobovej duchovnej kultúry a vzdelanosti*. Bratislava: Serafín, 2004, s. 24 – 42. ISBN 80-88944-85-6.

ERASMUS ROTTERDAMUS. *Adagia* [online]. 2004. Augsburg: Bibliotheca Augustana, 2004. Dostupné na: https://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost16/Erasmus/era_ada0.html

GÁFRIKOVÁ, Gizela. 2004a. Nad literárnym dielom slovenského „podivína 18. storočia". In: GAVLOVIČ, Hugolín. *O dobrých mravoch*. Bratislava: Tatran, 2004, s. 10 – 26. ISBN 80-222-0522-2.

GÁFRIKOVÁ, Gizela. 2004b. K jazykovým vlastnostiam Gavlovičovho textu a k jeho úprave. In: GAVLOVIČ, Hugolín. *O dobrých mravoch*. Bratislava: Tatran, 2004, s. 286 – 290. ISBN 80-222-0522-2.

GÁFRIKOVÁ. Gizela. 2004c. Poznámky a vysvetlivky. In: GAVLOVIČ, Hugolín. *O dobrých mravoch*. Bratislava: Tatran, 2004, s. 262 – 285. ISBN 80-222-0522-2.

GAVLOVIČ, Hugolín. 2004. *O dobrých mravoch*. Ed. Gizela Gáfriková. Bratislava: Tatran, 2004. ISBN 80-222-0522-2.

GAVLOVIČ, Hugolín. *Peťsto naučení o dobrých mravoch*. Rkp. Literárny archív Slovenskej národnej knižnice, sign. snkB 89a.

Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry. Zborník z vedeckej konferencie 3. – 4. júna 1987. Martin: Matica slovenská, 1989.

KERUĽOVÁ, Marta a kol. 2010. *Šesťkrát cesta za autorom. Habitus staronových tvorcov literárnych dejín*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2010. ISBN 978-80-8094-818-4.

KERUĽOVÁ, Marta. 2009. *Hodnotové aspekty staršej literatúry*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2009. ISBN 978-80-8094-638-8.

MIKULA, Valér a kol. 2005. *Slovník slovenských spisovateľov*. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2005. ISBN 80-7149-801-7.

Texty antických autorov (Ovidius, Vergilius, Propertius, Plautus) podľa *The Latin Library* [online]. Dostupné na: https://www.thelatinlibrary.com/index.html

Poznámka

Príspevok je výstupom grantového projektu VEGA 2/0063/25 *Funkcie a intencionalita textov staršej slovenskej literatúry*.

Mgr. Oľga Vaneková, PhD.
Ústav slovenskej literatúry SAV, v. v. i.
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
Olga.Vanekova@savba.sk